

У статті аналізуються апелювативні назви в основах прізвищ жителів м.Козови. Прізвища є багатим джерелом для вивчення лексичного розмаїття мови, історії, побуту, господарської і культурної діяльності народу на різних історичних етапах.

Ключові слова: антропонім, прізвище, твірна основа, лексема.

The article deals with meaning of the word formative stems of the surnames of the inhabitants of the city Kozova. Surnames are a rich source for the investigation of the lexical variability of the language, history, way of life, economical and cultural activity of the people at various historical levels. The majority of the surnames are coined on the basis of proper names, the second in the number is the group of the appellative-based proper names.

Key words: antroponym, surname, proper name, common name, noun stems.

Ромуальда Білінська
(Вінниця)

УДК 811.161.2'373.21(477.44)

МІКРОТОПОНІМИ ЯМПІЛЬЩИНИ

Власні назви мікрооб'єктів входять до складу загальнонаціональної лексики й утворюють окремий лексичний шар, який підпорядковується законам її розвитку.

Найменування малих географічних об'єктів (горбів, гір, долин, шляхів, лугов, пасовищ, полів, урочищ, ярів тощо) та іменування рукотворних невеликих об'єктів (вулиць, кутків й частин села, доріг, стежок, криниць, мостів, кладовищ, хуторів), називаються мікротопонімами.

Мікротопоніми мають специфічну деривативну структуру, здебільшого належать до первинних утворень, функціонують порівняно недовго та обслуговують громаду, обмежену територіально.

Своєю семантикою вони близькі до загальних назв, проте визначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші. Їх специфіка тісно й органічно пов'язана з різними особливостями іменованих об'єктів. Найчастіше мікротопоніми є фактами однієї мови і продуктом творчості одного народу.

В Україні відомо низку праць, присвячених дослідженню мікротопонімів окремих регіонів. Мікротопонімія Вінниччини також досліджена ще недостатньо. Окремі власні географічні назви раніше аналізувалися в працях М. Н. Дороша, М. М. Торчинського, Н. М. Павликівської, Г. І. Козловської. Так, М. М. Торчинський вивчає мікротопоніми Хмельниччини, л.юН.М Павликівська досліджує мікрогідроніми Вінниччини, М. Н. Дорош створив «Топонімічний довідник Хмельницького району», Г. І. Козловська зацентувала увагу на структурно-типологічних різновидах неоднослівних мікротопонімів Вінниччини.

Отже, актуальність запропонованої розвідки полягає в тому, що на сьогодні існує нагальна потреба дослідження відповідних одиниць необстежених регіонів України, зокрема Вінниччини. Підготовка системної праці стосовно цього регіону дасть можливість вивчити мікротопоніми Вінниччини на різних мовних рівнях та часових зрізах. Усебічний аналіз зібраної мікротопонімії дозволить виявити важливі факти і явища в процесі онімної номінації, лексико-семантичну базу й структурні особливості розглянутих одиниць, що важливо для подальших досліджень мікротопонімії України.

Мета запропонованої статті полягає в лексико-семантичному та словотвірному аналізі мікротопонімів Ямпільщини.

Нині недостатньо вивченими залишаються питання словотвірної будови мікротопонімів. Більшість мовознавців, по-різному підходячи до вирішення цього питання, в її основу кладуть поділ за типами творення мікротопонімів. Так, Л. Гумецька стверджує, що існує чотири способи словотворення мікротопонімів, а саме: семантичний (переосмислення слова), морфологічний (суфіксація й префіксація основи), морфолого-синтаксичний (субстантивіація й словоскладання), лексико-синтаксичний (лексикалізація словосполучень) [3, с. 48]. Ю. Карпенко виділяє такі типи творення топонімів, як переосмислення, афіксація,

субстантивација прикметників, композиція (словоскладання) та словосполучення [5, с. 20]. Як бачимо, ці п'ять топонімічних типів повністю відповідають лексико-семантичному, морфологічному, морфолого-синтаксичному, синтаксико-морфологічному та синтаксичному способам словотворення апелятивів, які визначив В. Виноградов. О. Суперанська виокремлює топоніми-іменники та топоніми-прикметники, в свою чергу поділяючи їх на прості та складені [8, с. 118].

У нашій статті розглядаються класифікації з погляду семантичного, морфологічного, морфолого-синтаксичного, лексико-синтаксичного способів словотвору.

У географічному плані досліджувана територія міститься в південно-західній частині Вінницької області. До її складу входить м. Ямпіль та 38 сільських населених пунктів. Район межує із 5 районами Вінницької області і 2 районами Молдови [1, с. 259].

Досліджено 6 найбільших сіл району (Клембівка, Русава, Пороги, Качківка, Гальжбіївка, Дзигівка) та м.Ямпіль, зібрано 650 онімів, характерних для даної місцевості.

Сучасні мікротопоніми Ямпільщини є звичайними асемантичними мовними знаками. Однак на етапі становлення, виникнення кожного з них мотивувалось певною індивідуальною семантикою, апелятивною або онімною. Мікротопоніми, що утворені від апелятивів, складаються із лексем, які вказують на об'єкти натурогенного чи антропогенного походження.

Основи мікротопонімів Ямпільщини, які послужили для найменування об'єктів натурогенного походження, за мотивами номінації співвідносяться з лексемами чотирьох тематичних розрядів, які характеризують: 1) **рельєф** (додатній рельєф, від'ємний рельєф чи рівнинну місцевість): *Креслата гора (Дз), Лиса гора (Пр), Горбові (куток, Кл), Кошовий яр (Кл), Долини (куток, Кл), Козова гора (Кл), Петрів яр (Кл), Низи (куток, Кл) Похилиани (куток, Кл), Верхови (куток, Кл), Печерна (куток, Кл)*; 2) **структуру чи властивості ґрунту**: *Завалений берег (Рс), Червоні камені (берег, Пр), Пісковина (берег, Рс), Піщаники (куток, Кл)*; 3) **особливості флори**: *Горохове поле (Пр), Кленова (зупинка, Кл), Малинівка (куток, Кл), Часникове поле (Пр) Горохове поле (Дз), На грибочках (галявина, Ям)*; 4) **фауну відповідного денотата**: *Зозулівка (куток, Кл), Лисяча нора (галявина, Ям) та ін.*

Серед основ, що характеризують рельєф виділяємо такі, що відображають: а) **додатній рельєф** (берег, гора, горб тощо): *Червоний берег (Кч), Лиса гора (Рс), Біла гора, Панська гора Чорна гора (Пр), Гирло (берег, Ям), Фастофанова гора (Глж)*; б) **від'ємний рельєф** (долина, рів): *Царська долина (Ям), Долини (долина, Рс), Долина (долина, Дз)*; в) **рівнинну місцевість** (площа, рівнина, лан, поле): *На яблуніці (поле, Рс), Барановське поле, Гайдамацьке поле, Поле на батареях (Пр), Ісайкове поле (Глж).*

Основи, пов'язані з флорою, поділяються на дві семантичні групи: а) **ті, що позначають ліс, гай, вказують на рослинний покрив**: *Докторів ліс (Кл), Гайдамацький ліс (Пр), Кіровський ліс (Дз), Урочище Карпова (Ям)*; б) **ті, що пов'язані з окремими видами рослин** (дуб, липа, сосна тощо) *Два дуба (місце в урочищі, Ям), Три сосни, Дерево кохання (місця у лісі, Ям).*

В основах мікротопонімів Ямпільщини зустрічаються і фауноніми. Серед них ті, що позначають: а) **свійських та диких тварин**: *Вовче урвище (куток, Кл), Лисяча нора (місце в лісі, Ям)*; б) **птахів**: *Зозулівка (куток, Кл), Лисачі (куток, Кл).*

Слід розглянути й основи мікротопонімів, які характеризують антропогенні географічні денотати. Є мікротопонімні основи відапелятивного походження, вживані на позначення антропогенних географічних мікрооб'єктів Ямпільщини. Існує небагато основ, які вказують на **спосіб освоєння земельних ділянок**: заруб, згарище, розплідник: *Пітомник (садок, Глж), Попелище (згарище, Рс).*

Варті уваги основи мікротопонімів, що вказують на **призначення та використання площі** (город, грядка, нива, пасовисько, поле, посадка, сад тощо): *Ісакова (нива, Кл), На вигоні (куток, Рс), Яшкова поляна – пасовисько, Рс), на основи мікротопонімів, що вказують на **різні промисли** (волівня, млин, вапнярка, каменоломня, олійня): *Млинівка (куток, Кл), Водокачка, Молочарня (кутки, Рс), а також що пов'язані з **назвами різних споруд** (гребля,**

двір, клуб, конюшня, корчма, магазин, митниця, ринок, стадіон, фільварок, церква, цвинтар, замок, фортеця та ін.): *Переправа, Катер, (місця, Ям), Біля Фортеці, Біля Малиша, Біля калини (зупинки, Ям), Цвинтар (куток, Пс), Біля корчми (зупинка, Рс), На стадіоні (куток, Рс).*

Зустрічаються мікротопоніми, що вказують на **шляхи сполучення** (дорога, стежка, траса, шлях тощо): *Об'їзна, Стометровка (дороги, Ям), Хрещатик (дорога, Кч), Язури (дорога, Пс).*

Розташування поселення, його загальний вигляд, розміщення житлових будинків у межах населеного пункту стали вирішальними чинниками при творенні мікротопонімів, в основу яких лягають апелятиви, пов'язані з **просторовими ознаками об'єкта** (бік, в'їзд, зад, кінець, край, кут, середина, центр): *Город (район, Ям), Зірки (в'їзд, Кч), Низ (куток, Глж), Журка (куток, Пс), На селі, За мостом (кутки, Рс), Царів куток (Пр).*

Також розглядаємо основи, що становлять апелятиви з первісним значенням особи. З морфологічного погляду, переважна більшість цих основ – це присвійні, рідше – відносні прикметники і тільки іноді – іменники, які виступають означеннями до опорних назв відповідних мікротопонімів, виражаючи індивідуальну або колективну належність іменованого об'єкта колишньому його власникові чи громаді. Їх можна поділити на групи основ, що вказують на : а) **відношення до етносів** (єврей, жид, мазур, німець, поляк, татарин, турок, циган): *Єврейська вулиця (Ям)і, Циганська гора (Ям); б) соціальний стан особи* (дьяк, князь, ксьондз, пан, піп, староста): *Гайдамацьке поле (Пр), Гайдамацький ліс (Пр), Панська магала (куток, Пр), Панська гора (Пр), Монахів ставок (берег, Пр), Кошовий яр (Пр), Ксьондзова одая (частина лісу, Рс), Царська долина (Ям).*

Крім апелятивів, базою творення мікротопонімів Ямпільщини виступають й власні назви, передусім **антропоніми і топоніми**. У ряді випадків уже наявні реальні імена, прізвища та прізвиська людей: *Мелабенський міст (куток, Дз), Катрусин випас (пасовисько, Дз), В Януковича на дачі (куток, Рс), Барановське поле (Пр), Фастофанова гора (Глж), Білінський (куток, Пс), Яшкова поляна (галявина, Пс), Садов Олійника (Ям), Шанхай (вулиця, Ям); назви макрооб'єктів, населених пунктів, найменування менших географічних об'єктів: Дзигівська поворотка – (частина шляху, Дз), Стара Северинівка (куток, Пр).*

Під час дослідження було знайдено низку інших джерел утворення мікротопонімів: **ставків**: *Монахів ставок (берег, Пр); шкіль*: *Біля старої школи (куток, Рс); архітектурних споруд*: *Біля пам'ятника (куток, Рс, Біля хреста (місце, Ям); найменування за схожістю та суміжністю*: *Картуз (зупинка, Кл), Лапчинці, Гребінці (кутки, Кл), Рогатки (зупинка, Ям), Ріжок (куток, Дз), Зірки (в'їзд, Кч), Париж (місце, Ям), Голівуд (в'їзд, Ям).*

За структурою назви можна поділити на **прості (однослівні)**: *Крутяни, Горбові (кутки, Кл), Журка, Огрут (кутки, Пс), Обоча, Сага (кутки, Пр) та складені*: *Стінянський ліс (Кл), Бабіїв яр (Кл), Біля бані (куток, Рс), На кругу (зупинка, Ям) тощо. Твірними основами простих (однослівних) мікротопонімів Ямпільщини виступають апелятиви, антропоніми та топоніми (Магала, Цвинтар, Літова (кутки, Глж), Чапли, Верхова, Похияни, Криниці (кутки, Кл).*

Наявні мікротопоніми, базові назви яких утворено способом **складання основ**: *Стометровка (дорога, Ям), На ОККО, Біля ТНК (райони, Ям), ГЕС (куток, Пс).*

До складених мікротопонімів відносимо **двослівні, багатослівні назви та прийменникові конструкції**: *Вовче урвище, Габарникова криниця, Оксанин перелаз, Соломійчин листок (кутки, Кл), Гальчина зупинка, Коло цвинтара (зупинки, Кл), Казьонний міст (куток, Кч), Інтернатовське поле (вулиця, Ям). т*

За частиномовною належністю **двослівні** мікротопоніми Ямпільщини окреслюють п'ять моделей, у яких другим, опорним словом виступає іменник, а першим – прикметник, числівник, займенник, іменник: *Стара Северинівка (куток, Пр), Хутір Фальборково (куток, Пр), Кам'яний міст (район, Ям).*

Серед мікротопонімів Ямпільщини виокремлюються **прийменниково-іменникові конструкції**. Серед прийменникових слід виділити: власне прийменникові та номінативно-прийменникові конструкції. **Власне прийменникові конструкції** – це утворення, що

складаються із прийменника (в, від, до, за, коло, на, над, під) і загальної (власної) назви, напр.: *За Дамбою (поле, Ям), За мосто (мікрорайон, Ям), На горбові, Біля курника, Коло каплички, На панелях (місяця, Ям), На оберіг, На яблунці, Біля старого курятника, На магалі, На стадіоні, На лозах, На островах (кутки, Рс).*

До **номінативно-прийменникових конструкцій** будуть належати назви, в яких опорним словом виступає географічний номен, а диференціовальним знаком – неузгоджене означення в називному відмінку однини або множини, наприклад: *Біля Львовича (зупинка, Ям), У Діми на зупинці (зупинка, Рс).*

У результаті дослідження словотворення зібраних місцевих мікротопонімів нами було встановлено, що третина усіх мікротопонімів – це суфіксальні деривати. Усі суфіксальні мікротопоніми у досліджуваному районі за словотворчою структурою можна поділити на назви **іменникового** та **прикметникового типу**. Назви **іменникового типу** оформляються за допомогою суфіксів **-івк-(а), -к(а)**: *Трибусівка, Барбашівка, Гомонівка, Дрижалівка, Цукрівка, Катрусівка, Лубнівка, Стратонівка, Серилівка, Баланівка, Малинівка, Коцівка, Млинівка, Бондарівка, Зозулівка, Щавлівка, Шіпавка – кутки в с.Клембівці, Бугарівка, Ольфанівка, Зарванівка, Крученівка, Бондашівка, Кардашівка, Гучнівка (кутки, Дз); Ободівка (куток, Кч), Єленівка (куток, Пс), Злодіївка (вулиця, Ям); -ок-: Ріжок (куток, Дз), Бузок (куток, Кл, Каблучок (зупинка, Кл), Лісок (парк, Ям).*

Назви **прикметникового типу** оформляються за допомогою суфіксів **-ськ-**: *Ямпільська гора (Глж), Циганська гора (Ям); -ов-: Горохове поле (Пр), Ясинова вулиця, Ісайкове поле, Фастфанова гора (Глж), Катрусин випас (пасовисько, Дз), Кленова, Тунісова (кутки, Кл); -ин-: Красулина (куток, Дз), Гальчина зупинка (Кл).*

Зустрічаються слова-оніми, що знаходяться у формі множини: *Колоски (в'їзд, Кч), Мочари, Карачинці, Манзарі, Ковилинці, Пушкарі, Озаринці, Бочарі, Дичаї, Дротяни, Черкуші, Жмеляни (кутки, Дз), Верболози, Веселківці, Гопри, Гребінці, Долини, Кішмани, Ковалі, Лисачі, Низи, Обручі, Очерети, Ситківці, (кутки, Кл), Крутяни (галявина, Кл), Цибульки, Сивульки (зупинки, Кл).*

Комплексне дослідження мікротопонімії Ямпільщини передбачає певні висновки та узагальнення. Зокрема про місце мікротопонімів Ямпільщини у загальній мікротопосистемі української мови, про їх залежність від історичних особливостей суспільства, природно-географічних умов місцевості, національного менталітету тощо.

Ямпільщина – це лише один з 27 районів Вінницької області, тому дослідження мікротопонімів триватиме й надалі. І в майбутньому висновки, сформульовані на основі комплексного аналізу мікротопонімії Вінниччини, сприятимуть поглибленню теоретико-методологічних засад української ономастики.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Глж – с.Гальжбіївка; Дз – с.Дзигівка; Кч – с.Качківка; Кл – с.Клембівка; Пс – с.Писарівка; Пр – с.Пороги; Рс – с.Русави; Ям – м.Ямпіль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінниччина туристична: краєзнавчий довідник / Упор. О. Кізяк; ред. М. Спиця; дизайн Н. Спиця; відп. за вик. Н.Морозова; Управління культури і туризму Вінниц. Облдержадм. ; Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця : ДП «Держ. картограф. ф-ка», 2009. – 432 с.
2. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія / В.О.Горпинич.- Дніпропетровськ, 1998. – 186 с.
3. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови 14-15 століть / Л.Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
4. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю. О. Карпенко. – Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–9.
5. Карпенко Ю. А. Топонимія Буковини : автореф. дис. д-ра. філол. наук / Ю. А.Карпенко. – К., 1967. – 20 с.
6. Ковалик І.І. Словотворча будова української топоніміки / І.І. Ковалик. – Питання українського мовознавства.– 1960. – Кн. 4. – С. 137–143.
7. Лісняк Н. Структура мікротопонімів західного Поділля / Н. Лісняк. – Тези доп. та повідомлень наук. семінару «Ономастика східних слов'ян». – К., 1996. – С. 47–48.
8. Суперанская А. В. Структура имени собственного/ А. В. Суперанська. – М. : Наука, 1959. – 208 с.

У статті аналізуються мікротопоніми Ямпільщини, утворені семантичним, морфологічним, морфолого-синтаксичним, лексико-синтаксичним способами словотвору. Досліджено їх структуру, виявлено дериваційні особливості.

Ключові слова: топонім, мікротопонім, онім.

The microtoponyms of the Yampilshchina, formed by the semantic, morphological, morphological-syntactic, lexico-syntactical means of word formation, are explored in this article. Their structure is studied, derivation features are found out.

Key words: toponym, microtoponym, onym.

Юлія Богданова
(Дніпропетровськ)

УДК 811.161.2'373.23

ІНШОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В АНТРОПОНІМІ БЕРДЯНЩИНИ

Прізвищева лексика української мови в глобальному розумінні лінгвістично ще не осмислена через відсутність повного (або відносно повного) словника прізвищ. Оскільки укладання такого словника – справа складна, то ономастику обмежено регіональними аспектами. І в цьому форматі є значні здобутки. Плідно досліджуються не лише старожитні регіони (західноукраїнські), але й новожитні, зокрема прізвища українського Степу, див. праці В. Д. Познанської [9], Т. В. Марталогі [5], В. О. Горпинича [1], І. А. Корнієнко [2], І. І. Ільченко [3], Ю. М. Новікової [6], Н. Ю. Булави [7], Р. М. Падалки [8] та ін. Усі вони ґрунтовно розглядають лексико-семантичну базу та морфемну будову українських прізвищ певного регіону. Але в усіх регіонах степових говірок, крім українських, побутують і активно функціонують прізвища російського, грецького, болгарського, тюркського, вірменського, польського, єврейського походження тощо. Вони є невід'ємною частиною загальноукраїнського антропонімікону й необхідними так само, як і українські. Іншомовні прізвища рідко потрапляють у сферу уваги ономастів [10; 1; 2]. Крім того, що здебільшого іншомовні прізвища (особливо російські, болгарські) з відомих причин не виокремлюються, а розглядаються в єдиній прізвищевій масі регіону. Дається взнаки і той факт, що дослідження будуються не на повному матеріалі або на матеріалі, дібраному за певною системною сіткою, а на матеріалі частковому, який не презентує рівномірно весь регіон. Враховуючи ці лінгвістичні недоліки, ставимо в цій статті мету: 1) виокремити як самостійний об'єкт дослідження іншомовні прізвища, наразі вірменського й турецького походження; 2) залучити до аналізу повний матеріал Бердянського регіону, зібраний і опублікований В. О. Горпиничем [1]; 3) описати їхню семантичну та формантну будову, поширеність та вживаність в говірках регіону; 4) виявити ознаки їх розпізнання та структурно-семантичні зміни, викликані впливом українськомовного середовища.

Вірменські прізвища. Вірменська людність в Україні з'явилася давно шляхом індивідуальної міграції в пошуках родючих земель. Мігрували здебільшого окремі сім'ї або невелика група сімей. Люди реєструвалися в місцевих російськомовних або україномовних канцеляріях, називаючи свої, вірменські імена чи прізвиська, які фактично в новому мовному середовищі ставали прізвищами [2, с. 287, 288]. Частина мігрантів уже має батьківські прізвища вірменського характеру. Випадків ідентифікації вірменського населення прізвищами українського чи російського походження на Бердянщині не зафіксовано. За нашими джерелами, у Бердянському районі побутують такі вірменські прізвища: *Авакян* – 3 прізвищанти в с. Осипенко; *Авер'янов*: 10 прізвищантів у Червонопільській сільраді, 5 – в с. Осипенко, 1 – в с. Новопетрівське; *Аве(і)тесян* – 3 прізвищанти в с. Новопетрівське, 1 – в Андріївській селищній раді; *Аджем'ян* – 1 в с. Старопетрівка; *Акоп'ян* – 1 в с. Осипенко; *Арутюнян* – 1 в с. Полоузівка; *Аракелян* – 5 в с. Новотроїцьке; *Бабаян* – 3 в с. Осипенко; *Бадалян* – 1 в с. Новопетрівка; *Баграм'ян* – 9 в с. Долинське; *Багдасарян* – 1 в с. Старопетрівка; *Босканян* – 1 в с. Новопетрівка; *Газар'ян* – 6 в с. Дмитрівка; *Гезелян* – 2 в